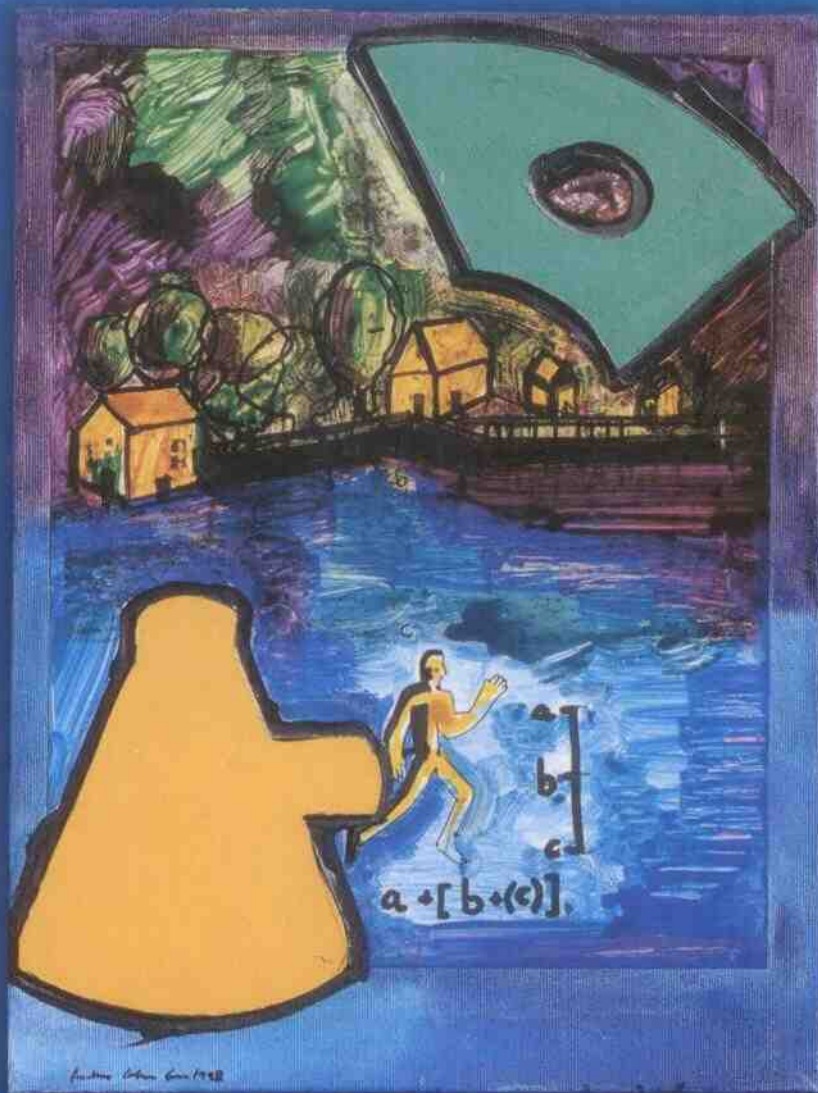

החיים

אסא כשר, עורך

דברים ראשונים ואחרונים*

...מה שנראה לי תמוה הוא לא שהכול מתפורר, אלא שכל כך הרבה דברים מוסיפים להתקיים. היעלמותו של עולם היא עניין ממושך, ממושך הרבה יותר משהיית מעלה בדעתך. אנשים ממשיכים לחיות את חייהם שלהם, ואיש איש מאיתנו נשאר עד לדומה הקטנה שלו. נכון שאין כבר בתי-ספר; נכון שסרט הקולנוע האחרון הוקרן לפני יותר מחמש שנים; נכון שיין הוא מיצרך נדיר עכשיו, שרק ידם של העשירים יכולה להשיגו. אבל האם לכך כוונתנו במלה "חיים"? שיעלם הכול, ואז נראה מה יש. אולי זו השאלה המעניינת מכולן: לראות מה יקרה כשאין עוד שום דבר, ואם נוכל או לא נוכל לעמוד גם בכך (עמ' 33).

ביצירתו של פול אוסטר בארץ הדברים האחרונים הגיבורה, אנה בלום, נקלעת אל ליבו של עולם שהוא כמעט נטול צלם אנושי. במסעה של אנה אל ארץ הדברים האחרונים יש ניסיון נועז לבדוק את הגבולות של החיים ושל המשמעות לנוכח ויתור לכאורה על התרבות, על המוסר, על ההנאות הבסיסיות ועל דור ההמשך. משום כך מתבקשת קריאה מחדשת של היצירה מההיבט של משמעות החיים. זיקת היצירה לשאלות של חיים, מוות וזיכרון הובילה את הקריאה שלהלן לשרטוט תהליך של שחזור. מהתחנה של האחרונה – הזיכרון, מתקלפות השכבות ומגלות את המוות, את נקודת החיבור של המוות אל החיים ואת גרעין החיים עצמם.

אנו מתוודעים לסיפורה של אנה מתוך מכתב שהיא כתבה והגיע לנמען כלשהו. נראה, שהמספר החיצוני, המופיע בתחילת הרומן, קורא במכתבה ומשתף אותנו בדברים. אנה מגיעה אל "ארץ הדברים האחרונים" כדי למצוא את אחיה, ויליאם, שנשלח אל המקום הנורא ככתב של עיתון. התעקשותה של אנה לצאת בעקבותיו נתקלת במחאות, הן מצד חבריה והן מצד בוגאט עורך העיתון. חרף המתאות, מחליטה אנה, ילדה מבית טוב, שהורגלה לחיי מותרות, לנסוע אל הארץ הנעלמת ולחפש את אחיה. אף על פי שהיתה הנוסעת היחידה באוניה שחצתה את הים, לא נכהלה מכך במהלך עשרת ימי ההפלגה. היא ציפתה בקוצר רוח להגיע, וסברה שהעניינים יסתדרו מאליהם. אולם ברגע שהגיעה לארץ מעבר לים, ההתרחשויות החלו להיראות כחלום בלהות. "יום אחד יש בית, ולמחרת איננו. רחוב שהלכת בו אתמול שוב איננו היום. אפילו מזג האוויר משתנה בלי הרף" (עמ' 11). "בארץ הדברים האחרונים" מתרחשים כל העת שינויים בלתי צפויים, ההופכים את החיים לקשים יותר ויותר. המזון והמגורים הם מצרכים נדירים. האלימות והפשע שולטים ברחובות, וגופות מתים מצויות בכל פינה. עיקר האנרגיה מופק משרפתם של המתים ומאיסוף הצרכים, והמקצועות

* המאמר יבצע קריאה של יצירתו של פול אוסטר, Auster, Paul. 1987, *In the Country of Last Things*, Faber & Faber, London Boston. המובאות במאמר לקוחות מן התרגום העברי של משה רוזן, תוך ציון מספר העמוד במהדורה העברית: אוסטר, פול. 1996, *בארץ הדברים האחרונים*, הספריה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, בני-ברק.

המועדפים קשורים באיסוף וחיטוט באשפה. אין מייצרים עוד דברים חדשים, וגם תינוקות לא נולדים בארץ זו. אין דת, אין השכלה, אין אמנות, אין חוק וכל אדם המחליט להמשיך את חייו במקום הזה, עובר תהליך של מאבק להישרדות התובע ממנו לוותר על סממנים אנושיים רבים.

אנה מגיעה ל"ארץ הדברים האחרונים" מתוך בחירה. היא מחליטה לחיות מתוך בחירה; תחילה מעוגנת בתקווה שתמצא את אחיה, ולאחר מכן מתוך כוח חיים פנימי. היא אינה מתלוננת על החיים האלה, אלא מנסה למצותם. היא הצליחה להתרגל לצורת החיים החדשה, להתאהב, להתיידד ולהתמסר. היא מנסה לצאת מן המקום הזה, אך משלא עולה הדבר בידה, היא עושה כל שביכולתה להמשיך ולנהוג כאדם. דמותה של אנה, הניבטת אלינו דרך דפי מכתבה, הופכת את משמעות החיים ב"ארץ הדברים האחרונים" לאפשרית.

הזיכרון

שלחתי ידי למגירה, בצידו של שולחן הכתיבה, והוצאתי את הרפים שחיכו לאנה זה כשנה. איש ואני בכלל זה, לא נגע בהם. עכשיו לא תחזור אנה לקבל את יומנה. לקחתי את כל הרפים, הנחתי עליהם את היומן הקטן בכריכה המשובצת, האדומה-כתומה, ונשאתי את כל הערימה הזאת למשרדו של מר פראנק. פראנק ישב ליד שולחן הכתיבה שלו. בעיניו עמד ההלם. הושטתי לו את היומן ואת הרפים ואמרתי: "הנה המורשת שהשאירה לך בתך אנה".

ראיתי שהכיר את היומן. הוא נתן לה אותו לפני קצת יותר משלוש שנים, ביום הולדתה השלושה עשר, זמן קצר לפני שעברו למחבוא. הוא נגע בו בקצות אצבעותיו (חיס, 1987; עמ' 197). סיפור חייה של אנה פראנק ויומנה, קשורים קשר ישיר ליצירתו של אוסטר. נוסף על זהות בשמות הפרטיים,¹ ישנם מרכיבים רבים הן באופייה של אנה בלום הבדייונית, והן בדרך כתיבת מכתבה, הדומים דמיון רב לסיפורה של אנה פראנק. מי שפעלה נמרצות בתקופת מלחמת העולם השנייה לעזור ולהחביא את משפחת פראנק, גברת חיס מיפ, איתרה את יומנה של אנה פראנק באותו יום שבו נלקחה המשפחה למעצר. אחד הדברים הראשונים שעשתה, לפני שיגיעו אנשים נוספים לאזור, הוא לאסוף את היומן ואת הניירות הקשורים בו, ולהכניסו למגרת שולחנה. לפי עדותה, לא נגעה ביומן, "אשמור כל דבר בשביל אנה עד שתחזור" (שם, עמ' 169-170). יומנה של אנה פראנק, לאחר שהתגלה ופורסם, מהווה עדות היסטורית חשובה הנוגעת לא רק למצבם של היהודים באותו מקום ובאותו זמן, אלא גם לרוחו של האדם כאשר הוא; לכוח הישרדותו; לחיוניות ולאופטימיות שלו. לאחר מותה, הפכה אנה פראנק לסמל בשל יכולתה להתבגר, לחשוב, ללמוד ולאהוב בתנאים האומללים שבהם חיה.

בארץ הדברים האחרונים של אוסטר, הגיבורה עוברת תהליך של התבגרות במקום שבו החיים בלתי אפשריים. הרמזים על אודות חיי הרווחה שהיו לה לפני שבחרה לנסוע בעקבות אחיה, מזכירים את התהליך שעבר על אנה פראנק. גם אנה בלום, היהודיה, מצליחה באורח פלא לשמור על האופטימיות שלה. היא מצליחה להתיידד

ולהתאהב, לשמור על ערכיה ולגלות את חדות החיים, בתוך המרחב המוגבל והסגור שאליה נקלעה. היא עושה את מה שהיא יכולה על מנת לקיים את עצמה מבחינה פיזית, אך לא מסתפקת בכך.

בהמצאת הבדידות עולה כי אוסטר הושפע עמוקות מסיפוריה של אנה פראנק. בספרו האוטוביוגרפי הוא מתאר את עצמו בגוף שלישי:

בלי סיבה מיוחדת... החליט ללכת לבית אנה פראנק, ששמור כמוזיאון. היה זה בוקר יום-ראשון אפור וסגרירי, והרחובות לאורך התעלה היו שוממים. הוא עלה במדרגות הצרות והתלולות שבבית ונכנס לאגף הסתרים. כשעמד בחדרה של אנה פראנק, החדר שבו נכתב היומן, חדר מרוקן עכשיו, והתמונות הדהות של כוכבי הוליווד שאספה דבורות עדיין לקירותיו, מצא את עצמו לפתע בוכה. לא מתייפח כפי שעשוי לקרות לאדם כתגובה לכאב פנימי עמוק, אלא בוכה בלי קול, בדמעות זולגות על לחייו, כמו בתגובה לעולם בכללו. ברגע ההוא, כך תפש כעבור זמן, נפתח 'ספר הזיכרון'... הוא שם לב, מוקסם כלשהו, שיום הולדתה של אנה פראנק זהה ליום-ההולדת של בנו. השנים-עשר ביוני. מול תאומים. עולם שבו הכול כפול, שבו אותו דבר מתרחש תמיד פעמיים.

זיכרון: החלל שבו דבר מתרחש בפעם השנייה (המצאת הבדידות, עמ' 88-89).

ספר הזיכרון, המהווה את חלקו השני של המצאת הבדידות, מנסה לתעד את הצורך בזיכרון, את עיצוב הזיכרון ודרך פעולתו. במידה מסוימת חש הדובר, שכל ספר הינו זיכרון משום שכל ספר הינו תרגום חוזר של אירועים שכבר נחוו. הכאב הגדול שתקף אותו כשעמד בחדרה של אנה פראנק הוא כאב של בן העם היהודי, אך הוא גם כאב של כל אדם המופנה כנגד העולם המפלצתי, עולם ללא נחמה.

את יצירתו בארץ הדברים האחרונים בחר אוסטר לעצב כמכתב;² "כאן אנה בלום, ידידתך מעולם אחר. כשנגיע למקום שאליה מועדות פנינו, אנסה לכתוב לך שוב, אני מבטיחה" (עמ' 160), אומרת אנה בסיום המכתב שהוא גם סיום הספר. במקביל לידיעה שהמכתב הגיע לנמען כלשהו, לא נמסרת כל אינפורמציה לגבי מה שהתרחש לאחר מכן. המשך חייה של הגיבורה נשאר מוטל בספק: "ההיגיון אומר לי שהוא מת" (עמ' 42). כפי שיומנה של אנה פראנק נקטע בעיצומם של חייה, כך גם דבריה של אנה בלום נשארים בלתי גמורים. התיעוד שלה את חייה - הפך מצבה לקיומה. כתיבת הזכרונות, כתיבת היומן או המכתב, מהווה ניסיון להבין טוב יותר את החיים, את ההתרחשויות והמחשבות.³ במקרה שהכותב אינו עוד בין החיים, הרי שהדברים שהוא כתב מהווים ספר זיכרון של האדם לעצמו. אנה בלום מותירה ביד ידידה את הברירה האם לקרוא את המכתב. עם זאת, היא אינה רוצה שישמיד אותו.

אם תבחר לא לקרוא בו, אולי כדאי שתעביר אותו לידי הורי. אני בטוחה שירצו לקבל את המכתב. הם יניחו אותה היכנשהו בחדרי בבית. אני חושבת שזה ימצא חן בעיני לדעת שהגיע בסופו של דבר לחדר ההוא. למעלה, על אחד המדפים שמעל למיטתי, למשל, לצד בוכותי הישנות ותלבושת הבלרינה שהיתה לי בגיל שבע - עוד דבר אחד אחרון שזיכור אותי (עמ' 157).

היררשה שקיבל אוטו פראנק מבתו אנה פראנק ניטענת במשמעות מיוחדת בשל הידיעה שאין זה עוד יומן של ילדה שחייה נמשכו, אלא שהיא, אנה פראנק, נעצרה בדיוק בנקודה המסוימת אליה היומן הגיע. "אחרי המלחמה ארצה להוציא ספר בשם 'המחבוא'. אם אצליח. אינני יודעת עדיין, אבל יומני יוכל לשמש לצורך זה" (פראנק, 1992; עמ' 299), כתבה במאי 1944. ואכן באופן בלתי נתפש, יומנה הפך לספר.

אנה בלום מספרת שאת הרעיון לכתיבת המכתב גיבשה כאשר חיטטה בלא סיבה בתיקה. אז היא גילתה מחדש את המחברת הכחולה (החוזרת בגילגולים ובצבעים שונים ביצירותיו האחרות של אוסטר), שנקנתה עבור איזבל, חברתה, כאשר השנייה היתה על ערש דווי ולא יכלה לדבר. "רוב ההודעות היו פשוטות למדי", מספרת אנה בקוראה שנית את הדברים שכתבה איזבל במחברת. "דברים כמו 'תודה' או 'מים' או 'אנה יקירתי' – אבל כשראיתי את כתב היד השברירי, הגדול מדי, על הדף, נזכרתי כמה מאמץ השקיעה בכתיבת המלים באופן ברור, אותן הודעות פשוטות לא נראו לי עוד פשוטות כלל וכלל" (עמ' 156). מלים פשוטות של יקירה שאבדה מקבלות משמעות. מצבת זיכרון לחייה של איזבל.

במרכז היצירה עומד מכתבה של אנה בלום, ממנו אנו קוראים. אך החשיבות של השחזור ושל הזיכרון עולה גם מפעילויות אחרות המתוארות ביצירה. סמואל פאר, עיתונאי, נשלח אף הוא בעקבות ויליאם בלום, אחיה של אנה. למרות שהמשימה הוטלה עליו מטעם עורך העיתון עבורו עבדו ויליאם וסם, הוא התוודה באוזני אנה, שחש רצון ואתגר לנסוע למקום הזה. כאשר פוגשת אותו אנה הוא גר בספרייה ועסוק בפרויקט נרחב של כתיבת ספר. אנה מבחינה במצבו הבריאותי הירוד והוא מסביר לה שהכסף המועט שברשותו נועד לספר שהוא כותב: "אני משלם לאנשים לבוא הנה ולדבר איתי. כך וכך תמורת ריאיון, לפי תעריף... קיימתי כבר מאות ראינות, סיפור אחרי סיפור. שום שיטה אחרת לא עולה בדעתי. הסיפור כל כך גדול, את מבינה, שאין אדם שמשוגל לספר אותו לבדו" (עמ' 92). אנה כותבת את ספר חייה, ואילו סם מנסה לכתוב מסמך של זיכרון באמצעות ראינות עם אנשים. שיטת תיעוד זו דומה לאיסוף העדויות מפייהם של ניצולי השואה. הסיפור גדול כל כך והוא מבקש לנסות להביך אותו ולקחת אותו הביתה לכשיחזור, "הספר יתפרסם ויודע לכולם מה קורה פה" (עמ' 94). ניכר שסם, הכותב ומשחזר את סיפורם של האנשים ואת חייהם, עומד בשל כך בניגוד לתושבי הספרייה האחרים העוסקים, לפי אנה, ב"עיסוקים איזוטריים למדי: חיפוש מקבילות בין אירועי השעה לבין אירועים בספרות הקלאסית, ניתוחים סטטיסטיים של מגמות דמוגרפיות, הכנת מילון חדש" (עמ' 100).

בעולם שבו צילם האנושי של הדברים הועם, הזיכרון לעתים קרובות אפשרי רק בגדר אשליה. השמדת החיים הן במונחי השואה אצל אנה פראנק, והן במונחים של "ארץ הדברים האחרונים" הופכת את כתיבת הספר לאירוע אבסורדי. זאת אולי הסיבה שכאשר נוקטות הדמויות של אוסטר בפעולה של כתיבה, של יצירה, של שימור, הן הופכות אותה באופן קנאי לתכלית חייהן.⁴

בארץ הדברים האחרונים יכול להיקרא כספר זיכרון. אנה בלום היא דמות בדויה, הארץ היא ארץ שאינה קיימת על המפה. עם זאת, תבנית ספר הזיכרון מרכזית ביצירה. היא מספקת תחושה של אותנטיות, משום שהיא נמסרת מפי דמות ש"היתה שם" וחוותה את הדברים. התיאורים נמסרים באופן אינטימי, כולל התלכטויות, חרטות ומשברים רגשיים. בכל אלה מנסה אוסטר להעניק לתיאור העולם והגיבורה תוקף הקושר אותם, למרות זרותם, בקשר של משמעות לעולם שלנו.

לפתוח במוות. לפלס משם דרך חזרה אל החיים, ואז לבסוף, לחזור אל המוות.
 (המצאת הבדידות, עמ' 71).
 ברומן, המביא תמונת עולם עגומה ואפוקליפטית, המוות תופס מקום נרחב, במסגרת העולם הבדיוני והאפשרויות שיצירת ספרות מכילה מעצם היותה בדויה. הטיפול בנושא זה, שהוא כמובן בעל השלכות הן לשאלת הזיכרון והן לשאלת החיים, עומד גם במרכזם של כתביו האחרים של אוסטר. הן בכתבים האחרים והן ביצירה זו, ניתן לעמוד על גישה דואלית לנושא. מחד גיסא, וכפי שהובא לעיל, המוות הבדיוני מוצג כחלק מהחיים, בעיקר כנקודת מהפך בחיים ובתפישה שלהם. זהו מוות אמיתי במובן הרוחני והפיסי, אך מטאפורי בשל העובדה שהחיים ממשיכים אחריו. זהו מוות זמני. מאידך גיסא, ישנה התעסקות במוות טוטאלי, מוות כנקודת הסיום של המשחק. השחקן מגיע אל נקודה זו מבחירה או מכורח, לאחר תהליך ממושך של חיים, ומשנפל ומת, חייו נצבעים בצבעי מותו ונשארים כעדות של זיכרון: "המוות, לא זו בלבד שהוא גורם האושר האמיתי... הוא גם קנה המידה היחיד שבו ניתן לשפוט את החיים עצמם" (הטרילוגיה הניו־יורקית, עמ' 219-220).

בספרו המצאת הבדידות מספר אוסטר שני סיפורים מקבילים. האחד על יונה הנביא והשני על פינקויו. ההקבלה בין שני הסיפורים נוגעת לבליעת הגיבורים על ידי הדג. את הבליעה הזו תופש אוסטר כמוות זמני: "שם פוגש יונה את אפילת המוות... וכשמקיא הדג את יונה אל היבשה, מוחזר יונה אל החיים. כאילו המוות שמצא שבמעי הדג הוא הכנה לחיים חדשים, חיים שעברו דרך המוות, ועל כן חיים היכולים סוף סוף לדבר". תפישה זו מציגה את המוות הזמני כתנאי לחיים בעלי מודעות. ביצירה שלפנינו, נוסחה זו, של היכולת לחיות לאחר המוות הזמני או איתו, מקבלת וריאציות מעניינות אך קודרות.

אנה חווה מספר מיתות, פיזיות ורוחניות ומתוודה עליהן. ראשית, חווה אנה מוות פיזי זמני לאחר שזרקה עצמה דרך החלון. אנה מגיעה לבית כלשהו בתקווה למצוא נעליים חדשות, ומייד מתברר לה שהיא נמצאת במרכז למכירת בשר אדם. משקולטת היא לאן נקלעה ואת הגורל שאנשים אלה ייעדו לה, היא קופצת מיד דרך החלון, נופלת ומאבדת את הכרתה. "את כבר היית בעולם הבא, ראיתי את זה בעיניים שלי, היית מתה" (עמ' 117), אמר מר פריק העובד בבית ווברן, שמצא אותה לאחר הנפילה. "ואחרי זה את חוזרת בחזרה לחיים".

שנית, חווה אנה מוות רוחני מתוך הבנת גורלה. אנה התגוררה זמן מה בכיתה של ידידתה איזבל ובעלה פרדיננד, שהיה אדם גס רוח. לאחר מותו של פרדיננד, מחליטה איזבל להעניק לו כבוד אחרון. היא מבקשת להלבישו ולזרוק אותו מהגג: "הרעיון היה לשוות לו דמות של 'מוזק'... יאמרו הנה האיש שהיה לו אומץ לקחת את העניינים בידיים" (עמ' 68). איזבל ואנה מעלות את הגופה אל הגג, ומשליכות אותה משם. כאשר מביטה אנה מהגג היא נרעשת למראה האוקיינוס: "שם בקצה, פס של אור כחול-אפור מנצנץ במרחק. מוזר היה לראות כך את האוקיינוס... לראשונה מאז בואי היתה בידי ההוכחה שהעיר אינה מצויה בכל, שמשוהו קיים מעבר לה" (עמ' 70-71). הכרה זו

הובילה אותה למשבר קשה:

הרגשתי פתאום שאני מתה. מתה כמו פרדיננד בחליפתו הכחולה, מתה כמו האנשים הנשרפים לעשן בשולי העיר... המשכתי לחיות ולנשום, לנוע ממקום למקום, אבל לא יכולתי לחמוק מן המחשבה שאני מתה, ששום דבר לא יוכל להחזירנו לחיים. (עמ' 70-71)

אנה חשה שהיא מתה בעיקר מתוך מודעותה ליחסיות של העולם שבו היא נמצאת. היא מצליחה לתפוש, לאחר שכמעט שכחה, שהיא חיה בעולם של מוות, ושיש עולם אחר מעבר לים. בסופו של דבר, מודעותה לעובדה שגורלה כבר נחרץ מביאה אותה מצד אחד לתחושת מוות, ומצד שני, כפי שמתברר מהמשך דרכה, ליתר דבקות בחיים. אבל המוות הרוחני אינו מופיע רק בוריאציה הזמנית שלו. המוות הוא דבר מוחשי וברור גם כשאנו קשור ישירות להפסקת הנשימה, לקו האופקי המצביע על שיתוק פעולת הלב. יש שאנה מבטאת דרישה של מוות רוחני כתנאי לחיים, ואולי בכך מרמזת על אפשרות מות רוח האדם.

זמן קצר לאחר שהגיעה לעיר, התחילה אנה להתרגל לראות גופות מתגוללות ברחובות. אנה מתארת התנפלויות על מתים, בויזת לבושם, נעליהם, כספם ואף הזהב בשיניהם. היא נלחמת לשמור על צלם האנוש שלה, בכל מה שקשור למות האדם. היא מקפידה להתרחק ממקומות אלו, ומכבדת את רצון קרוביה בשעת מותם. אנה ואיובל מלבישות את פרדיננד ומעלות אותו לגג כדי לתת לו, במושגים של המקום, את הכבוד של מי שבחר לסיים את חייו. כאשר מתה איובל, היא קונה עבורה שמלה לבנה ומלבישה אותה בה. היא פועלת בהתאם למה שאיובל היתה רוצה שייעשה במותה. אבל למרות התנהגותה, עומדת אנה בכל פעם מחדש בפני הבעיה "אבל מה קורה כשאתה מוצא את עצמך מביט בילד מת, בתינוקת השוכבת ברחוב בלי בגדים כלשהם, ראשה מחוץ ומגואל ברם? מה תאמר לעצמך אז?" (עמ' 25). אנה לא יכולה להתנתק מהמראות הקשים, אך החיים מחייבים אותה, באופן זמני לפחות, להתרגל אליהם. היא מבינה שאם לא תבצע ריחוק מסוים, לא תוכל להמשיך לחיות. עבורה ריחוק זה מציין מוות.

מצד אחד אתה רוצה לשרוד, להסתגל, להפיק את המירב ממה שיש. אבל מצד שני נראה כי השגת מטרה זו גודרת את הריגת כל מה שגרם לך לפני לראות את עצמך כאדם. אתה יורד לסוף דעתי? כדי לחיות, אתה חייב להמית את עצמך (עמ' 26).

המוות הטוטאלי, הסופי, הבלתי מנומק והבלתי ניתן להכחשה, יכול היה להפוך ביצירה, כמו גם בחיים, לקטלוג אימתני ואלמוני. אולם ניכר שמשעה שהמוות הפך לחלק מרכזי בארץ הדברים האחרונים, הוא מביא עימו שורה של התנהגויות מוזרות המאירות אותו באור אחר.

"ארץ הדברים האחרונים" היא ארץ שאין בה השכלה, דת וחוק. קשה לרבר עליה במונחים של מסגרות התנהגות או טקסים. אולם ביחס לעניין אחד, דומה שהמשאבים האסתטיים והטקסיים עדיין לא נימחו. מוות מתוך בחירה, או ההתאבדות לסוגיה, מתקבלים כפעולה אסתטית (Woods, 1995; עמ' 122). מעל דפי יומנה של אנה מתוארת "ארץ הדברים האחרונים" כסביבה חברתית. מושגים כמו יוקרה, כבוד ואומץ מתאימים את עצמם למצב החדש. היכרות ראשונית שלנו ושלה עם הסביבה, מובילה את אנה לתיאור צורות המוות היוזם. דרך ההתאבדות הראשונה, שאנה מונה, מציגה את

האנשים אשר בחרו להחליף את מקומם של החיים בארץ הזו, בחיים של חלומות. אנשים אלו מדברים בלשון הרפאים של 'הלוואי', ויוצרים להם קורי ענק של עולמות נפלאים. כתוצאה מכך, הם הולכים ומתרחקים מהעולם הנוכחי. העולם נראה להם כחלום בלהות, וככל שהם מתחפרים בתוך 'לשון הרפאים' הם נעשים שקועים בה, עד למותם בשעת השינה. הם מתים מאושרים כנראה, לאחר חודשים של חיך ונוגה תמהוני הממלא את פניהם. מיתות דרמטיות והירואיות יותר מתבצעות על ידי הרצים, אשר מתכוננים חודשים לריצת מוות על ידי מיעוט באכילה וריקון מצבורי הגוף, ובמקביל אימוני ריצה. לאחר חודשי התכוננות, הם רצים בקבוצה חדרות רצון, במהירות גבוהה עד למוות הנכסף. "אני משערת שזו מין דת", אומרת אנה בלא להסתיר את הערכתה. הזינוק הסופי, קפיצה מגג גבוה, הוא שיטת התאבדות שיש בה אלימות ויופי. היא מיידית אך דורשת אומץ רב. במהלך היצירה נמנים גם סוגי מוות אחרים, הכוללים זריקת מוות מידי רופא, או שכירת רוצח שכיר. אנה אינה מהססת לומר ש"המוות הוא הדבר האחד שאנו מוכשרים לו, צורת האמנות שלנו, דרכנו היחידה להתבטא" (עמ' 21). ואכן ביצירה מוצגת מערכת משוכללת, יצירתית ואלימה הבאה לידי ביטוי בשיטות התאבדות מגוונות. הבחירה האנושית מתחדדת, שכן אתה רשאי לבחור את חיך או את מותך, ושתי האפשרויות האלה קשות באותה מידה, רצויות באותה מידה, ואפשרויות באותה מידה.

בין החיים למוות: מסע בין שתי נקודות

המוות הרוחני והזמני, שהחיים אחריו ואיתו אפשריים (כמובן בתנאי היצירה הבריונית), והמוות היוזם מתוך בחירה, הטקסי וה"מכובד", מהווים שני קצוות הנוגעים באותה סוגייה. מובן ש"ארץ הדברים האחרונים" מלאה מתים אשר לא מתו מתוך בחירה אלא מתוך חוסר יכולת לחיות במובן פיזי ונפשי. למרות זאת, ניכר שהיצירה מגסה לתת אשליה שמוות כזה אינו קיים, מתוך חקירה עמוקה של מושג החיים.

האוכל עצמו לעולם לא יפתור את בעיית האוכל; הוא רק דוחה את הרגע שבו השאלה תצוץ שוב במלוא חומרתה. הסכנה הגדולה ביותר היתה, אם כן, באכילה היתרה. אם הוא יאכל יותר מן הראוי, תיאבובו לארוחה הבאה יגדל, ולכן יזדקק למזון רב יותר כדי להשביעו. בהשגחה מדוקדקת על עצמו הצליח קווין אט אט להפוך את התהליך. מטרתו היתה לאכול פחות ככל האפשר, ובכך הכחיד את רעבוננו. בטוב שבכל העולמות עשוי היה להתקרב למצב של אפס מוחלט, אך הוא לא רצה להגזים בשאיפותיו בנסיבות הנוכחיות. עם זאת, שמר לו את הצום המוחלט כאידיאל בליבו, מצב של שלמות שיוכל לשאוף אליו ולעולם לא להגשימו (הטרילוגיה הניוירוקית, עמ' 103).

קווין גיבור עיר הזכוכית, בוחר לאלף את גופו לאכול מעט ככל האפשר. האשליה, כאילו יוכל להגיע למצב של צום מוחלט, מתחדדת והולכת, אך אינה אפשרית. ההתכווצות של הצרכים הפיזיים והאחרים היא נושא מרכזי בדרך אל המוות, ומכילה בקרבה את האשליה שמוות כזה בסופו של דבר לא יגיע. התמעטות המזון בעיר הזכוכית מוצגת מתוך שאיפה לברוק את גבולות החיים, ומתוך בחירה מודעת לביצוע ניסיון זה. ב"ארץ הדברים האחרונים", מושגי האוכל והמשאבים הקיומיים המדולדלים

מובילים את הדמויות לתהליך של הצטמצמות מכורח. אנה מתקשה להשיג מזון ומסתפקת רק כמה שגופה זקוק לו על מנת להמשיך להלך.

אולם תהליך ההתכווצות וההתמעטות מקיף מישורים רבים ביצירה ומשקף דרך התבוננות חדשה בחיים ובמוות. כאשר מגיעה אנה לבית ווברן מתרחשת תופעה דומה. משפחת ווברן היתה משפחה עשירה למדי, וזה שנים שהיא חיה על אוצרותיה. כל פעם נלקח עוד כלי יקר מן הקומה החמישית כדי להימכר. ניכר שבמהלך הזמן הולכים האוצרות ומדלדלים, ויש רצון עז לשמור אותם לפרק זמן ארוך יותר. ללא אוצרות אלה ברור כי השגת מזון ואמצעי קיום אחרים לא תהיה אפשרית. החיים על חשבון האוצרות והאשליה כאילו האוצרות לא ייגמרו לעולם, אנלוגיים לצמצום כמויות האוכל.

במקביל לכך, אנו עדים להתכווצות המשאבים גם כשאננם קשורים למצב הפיזי של הדמות. פרדיננד עוסק בבניית אוניות מיניאטוריות והכנסתן לתוך בקבוקים. פעולה זו מאפשרת את הישרדותו, וכשהמצב נעשה קשה יותר, אוניותיו נעשות קטנות יותר:

במהלך החודשים שגנתי שם הלכו האוניות של פרדיננד וקטנו בהדרגה. מבקבוקי ויסקי ובקבוקי בירה ירד לבקבוקים של סירופ שיעול ומבחנות, אחר כך לצלוחיות בושם ועירות, עד שלבסוף עסק בבניית אוניות בממדים כמעט מיקרוסקופיים... 'ככל שיקטנו כן ייטב', אמר לי ערב אחד, מתפאר בהישגיו האמנותיים. 'יום אחד אבנה ספינה כל כך קטנה שאף אחד לא יוכל לראות אותה' (עמ' 55). האם יש טעם לבנות אונייה שאיש לא יראה אותה? פרדיננד רואה בכך תכלית לחייה, וללא תכלית זו, לא יוכל לחיות. הוא מסתפק במשאבים הדלים ביותר כדי להמשיך את חייו בכיוון הזה, לכן הוא עובר, כמו קווין, תהליך של התכווצות, כדי לאפשר את החיים.

לכאורה, הן קווין, הן בית ווברן, והן פרדיננד יוכלו לחיות לנצח, אם ימשיכו את הפרויקטים שבהם הם עוסקים. הם הולכים ומתכווצים, אך עדיין קיימים. צורת החיים שלהם והתקווה שבה הם נאחזים, דומה במידה מסוימת לפרדוקס של זנון הנוגע למרחק (Wessweling, 1991; עמ' 500-501). כדי לעבור מנקודה A לנקודה B עלינו לעבור תחילה את חצי הדרך בין A ל-B, וכדי להמשיך להתקרב ל-B עלינו לעבור גם כן את חצי הדרך של חצי הדרך. אולם, אם נעבור שוב ושוב את מחצית הדרך שנותרה לנו בכל פעם, לא נגיע לעולם ל-B. אם נציג את נקודה A כחיים ואת נקודה B כמוות, נוכל לומר שמעשיהן של הדמויות מובילים אותן לשמור על חייהן גם במחיר של הצטמצמות⁵, מתוך אשליה שיוכלו שלא להגיע לנקודה B.

חייה והישרדותה של אנה יכולים אף הם להיכתב במסגרת אותה מטאפורה. אנה כותבת במחברת שאותה רכשה עבור ידידתה איזבל. ככל שהיא ממשיכה לכתוב המחברת מתקרבת לסופה. "... הזמן הולך ואוזל, ואסור לי לבזבז מלים יותר מהנחוץ... כעת כבר נתמלאה כמעט המחברת כולה, ובקושי גירדתי את פני השטח. זו הסיבה לכך שכתב ידי הולך וקטן ככל שאני מתקדמת..." (עמ' 156). לאנה חשוב לכתוב. זוהי פעילות המסייעת לה להישאר בחיים (ולנו לשחזר את חייה). לכן היא לא יכולה להרשות לעצמה לסיים את המחברת. כתב ידה הולך וקטן כמו אוניותיו של פרדיננד, כמו אוצרותיהם של בני ווברן, כמו מזונו של קווין. השאלה שנשאלת ומבשרת את הסוף, מופיעה בסוף סיפורו של קווין מעיר הזכוכית: "המשפט האחרון במחברת האדומה הוא זה: 'מה יקרה כשלא יהיו עוד דפים במחברת האדומה?'"

